

PUBLIKACIJOS

E. GENDROLIS

L. MORGANAS — IKIKLASINĖS VISUOMENĖS MOKSLINIO TYRINĖJIMO PRADININKAS

„Juk Markso prieš keturiasdešimt metų atrastą materialistinę istorijos supratimą Morganas Amerikoje savaip iš naujo atrado ir, juo vadovaudamasis, palygindamas barbarybę su civilizacija, pagrindiniais klausimais padarė tas pačias išvadas, kaip ir Marksas“.

F. Engelsas. Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė. Pratarmė pirmajam 1884 metų leidimui.

1977 m. sukako šimtas metų, kai išleistas L. Morgano veikalas „Senovės visuomenė“, kuriame autorius pirmą kartą mokslo istorijoje pabandė sistemiskai klasifikuoti ikiklasinės visuomenės raidą. F. Engelsas yra pažymėjęs, kad L. Morgano darbas buvo vienas iš nedaugelio to meto epochą sudarančių veikalų¹, o patį autorių gretino su Č. Darvinu ir K. Marksu, nes jo teorija pirmykščių laikų istorijai turėjo tokios pat reikšmės, kaip Darvino evoliucijos teorija biologijai ir Markso pridėtosios vertės teorija politinei ekonomijai². Nors vėlesni ikiklasinės visuomenės tyrinėjimai žymiai patikslino arba net ir paneigė kai kurias L. Morgano išvadas, tačiau iki šiol nepraranda reikšmės F. Engelson įvertinimas, kad L. Morgano „įneštoji į pirmykščių laikų istoriją tvarka savo pagrindiniais bruožais tebegalioja dar ir šiandien. Galima sakyti, kad ji vis labiau visuotinai pripažįstama tokiu mastu, kokiu stengiamasi nusišlepti, kad kaip tik L. Morganas yra šios didelės pažangos pradininkas“³.

Šį prieštarinę L. Morgano kūrybinio palikimo vertinimą pirmiausia sąlygoja pačių vertintojų socialinės pozicijos. Dabartinės socialinės ir kultūrinės antropologijos požiūris į evoliucionizmą jau aptartas anks-

¹ Engelsas F. Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė. Pirmojo 1884 metų leidimo pratarmė.— V., 1970, p. 3.

² Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis.— V., 1950, t. 2, p. 163.

³ Ten pat, p. 165.

čiau⁴. Čia norėtusi pasakyti tik tai, kad buržuazinė antropologija akcentuoja mintį, jog tikroji visuomenės ir kultūros istorija yra daugeliu aspektų besivystąs procesas, kuriam esą negalima taikyti universalios viena-reikšmės schemos ir formuluoti bendrųjų dėsnų. Dėl XIX amžiuje visuotinai viešpatavusių evoliucionizmo idėjų visuomenė buvusi prilyginta biologiniam organizmui, galvojant, kad ji turi analogišką vystymosi kryptį, paaiškinamą tokiu pat natūraliu būtinumu. Pastaroji analogija ir skatino antropologus bei istorijos filosofus spausti visuomenę į Prokrustoto lovą, kurioje viskas turėjo atitikti postuluojamą raidos pakopas. L. Morgano — ir apskritai evoliucionizmo pateikta senovės visuomenės teorinė rekonstrukcija — turinti būti atmeta kaip nekritiška, nors tai ir nereiškia, kad panašios pastangos iš viso tuščios⁵.

Kai kurie socialinės ir kultūrinės antropologijos atstovai pripažįsta, kad revoliucinės ikiklasinės visuomenės tyrinėtojo idėjos ir atradimai buvę nepelnytai pasmerkti ne tik jo tėvynėje, bet ir už jos ribų. Ročesterio universitete, kur L. Morgano atminimui buvo pradėti skaityti paskaitų ciklai, anglų socialantropologas M. Fortis (M. Fortes) apibūdino L. Morganą kaip vieną žymiausių XIX a. mokslininkų, suformavusį ikiklasinės visuomenės tyrimo metodą ir teoriją, kurie pakeitė iki jo buvusius atsitiktinius spėliojimus. Išties mokslininkų kartos, pastebi M. Fortis, nesuprato arba klaidingai interpretavo L. Morganą, tuo tarpu būtent jis, gal pats to ir nesuvokdamas, sukūrė struktūrinę giminystės ir socialinės organizacijos teoriją, kuria remiasi dabartinė anglų ir amerikiečių socialinė antropologija⁶.

Didžiausios mokslinės vertės, M. Forčio nuomone, turi L. Morgano atrasta klasifikacinė ir aprašomoji giminystės sistema, — tai buvo ir palieka giminystės teorijos pagrindas. Iš L. Morgano mokėsi visi vėlesnieji giminystės ir šeimos santykių tyrinėtojai, todėl ir struktūrinės antropologijos ištakų reikią ieškoti jo teoriniame palikime⁷. Svarbiausias „Senovės visuomenės“ nuopelnas šių dienų mokslui esąs tas, kad L. Morganas įrodė, jog linijinė kraujo giminystės terminologija yra būdinga politinei visuomenei, nes giminystė čia yra bilateralinė (t. y. skaičiuojama pagal tėvą ir motiną), o ikiklasinei visuomenei tipiška klasifikacinė giminystės sistema giminystę nustato vienpusiškai. Dž. Merdokas yra pažymėjęs, kad klasifikacinės giminystės sistemos atradimas yra vienas originaliausių ir puikiausių pasiekimų antropologijos istorijoje⁸.

⁴ Žr.: Gendrolis E. Šiuolaikinės socialinės ir kultūrinės antropologijos bruožai, I — Problemos, 1976, Nr. 2(18); Gendrolis E. Šiuolaikinės socialinės ir kultūrinės antropologijos bruožai, II — Problemos, 1977, Nr. 1(19).

⁵ Evans-Pritchard E. E. Anthropology: Past and Present.— Theory in Anthropology. London, 1968, p. 50.

⁶ Fortes M. Kinship and Social Order. The Legacy of Lewis Henry Morgan.— Chicago, 1969, p. 4.

⁷ Ten pat, p. 17.

⁸ Murdoc G. P. Social structure.— New York, 1949, p. 91.

Silpniausia L. Morgano teorinio palikimo dalimi M. Fortis, kaip ir dauguma socialinės ir kultūrinės antropologijos atstovų, laiko sisteminę visuomenės raidos teoriją. Spėjami visuomenės raidos periodai ir evoliucijos idėjos galinčios patraukti ir įžymius tyrinėtojus, bet tai jau esąs išankstinio nusistatymo ir ideologijos dalykas⁹. „Senovės visuomenėje“ nuosavybės idėjai suteikiama mistinė galia, ji laikoma revoliucionizuojančiu veiksmu, kuris sukūręs arijų giminystės sistemą, monogaminę šeimą ir civilizuotą visuomenę. „Mano nuomone,— sako M. Fortis,— tai silpniausia grandis jo (L. Morgano — E. G.) sukonstruotos spėjamos istorijos vingiuotoje grandinėje, o tai yra iš dalies dėl to, kad ji mažiausiai paremta empiriniais įrodymais“¹⁰. Taigi L. Morgano bendrosios evoliucijos teorija esanti mokslininko fantazijos vaisius.

Tačiau istorizmo krypties antropologijoje atstovai (L. Vaitas, M. Salinzas, E. Servisas, R. Redfildas ir kiti) pabrėžia, kad bendrąją visuomenės evoliuciją neginčijamai įrodo materialinės kultūros pažanga, vis sudėtingesnė socialinė organizacija bei kiti požymiai.

* * *

Luisas Henris Morganas gimė 1818 m. Niujorko valstijoje, Auroroje. Junione jis studijavo teisę, kartu domėdamasis matematika, mechanika, politine ekonomija, lotynų, italų ir graikų kalbomis, antikos istorija. Baigęs teisės mokslus, jis 1844 m. Ročesterio komerciniame centre atidarė savo juridinę kontorą, o vėliau dirbo vienos geležinkelio bendrovės patikėtiniu. Pagrindinis L. Morgano pajamų šaltinis buvo Mičigano geležies lydymo akcinė bendrovė, kurios prezidentu jis buvo ir valdė ketvirtadalį šios bendrovės fondo.

Nuo jaunų dienų L. Morganas domėjosi indėnų (irokėzų) gyvenimu, jų istorine praeitimi, socialine organizacija ir su savo bendraminčiais įsteigė „Irokėzų ordiną“. Ordinas arba brolija ne vien domėjosi indėnų praeitimi, bet ir stengėsi padėti čiabuviams jų kovoje už gimtųjų žemių išsaugojimą, už lygiateisiškumą su baltaisiais. L. Morganas buvo vienas aktyviausių brolijos narių, pasireiškęs kaip kilnus humanistas, įrodinėjęs, kad indėnai yra lygiateisiai Amerikos piliečiai ir turi užimti deramą vietą visuomenėje. Jis ne kartą kreipėsi į senatą ir prezidentą, lankėsi Vašingtone, siūlydamas keisti politiką indėnų atžvilgiu, rekomendavo pertvarkyti indėnų reikalų departamentą. Tačiau L. Morgano ir jo bendraminčių pastangos nepakeitė diskriminacinės politikos indėnų atžvilgiu. Indėnai ir šiandien tebekovoja už savo teises.

Indėnus L. Morganas tyrinėjo visą gyvenimą, dažnai apleidamas savo, kaip juristo ir komersanto, darbą. Jis aplankė ne vieną indėnų rezervatą, ne vieną gentį, tyrinėdamas jų giminystės santykius, socialinę or-

⁹ Ten pat, p. 40.

¹⁰ Мейер У. Коренные американцы. Новое движение сопротивления индейцев.— М., 1974.

ganizaciją, namų ūkį, įrankius, papročius, tradicijas, kalbą. 1846 m. su draugais C. Porteriu ir T. Darlingu L. Morganas apsilankė Tanavandos indėnų rezervate ir čia, atlikus būtinas įsūnijimo ceremonijas, jie buvo priimti į irokėzų gentį kaip jos nariai. Tapęs irokėzų Senekos genties Vanago nariu, L. Morganas įgijo galimybę giliau susipažinti su jų socialinės organizacijos ypatybėmis. Daug jam padėjo baltųjų išsilavinimą turėjęs indėnas E. Parkeris. L. Morganas tapo geriausias irokėzų žinovas. Spaudoje pasirodė 14 jo straipsnių apie irokėzus, 1851 m. jie buvo išleisti atskira knyga (Ročesteryje, Niujorke ir Londone), pavadinta „Irokėzų lyga“ („The League of the Iroquois“). Iki šiol ji laikoma viena išsamiausių studijų apie Niujorko valstijos indėnus.

Tyrinėdamas indėnus, L. Morganas surinko nemažą jų gamybos, buitės reikmenų, rūbų, muzikos instrumentų kolekciją, kuri buvo perduota Niujorko muziejaus indėnų skyriui.

Betyrinėjant indėnų genčių giminystės santykius ir konstatavus jų panašumą, L. Morganui parūpo nustatyti Amerikos indėnų ryšius su Azijos kontinentu, išsiaiškinti tų santykių pobūdį kitose pasaulio šalyse. Buvo sudaryta speciali anketa ir per Smitsono institutą 1860 m. išsiuntinėta JAV diplomatams įvairiose pasaulio šalyse. Remdamasis savo surinkta ir iš kitų šalių gauta medžiaga, L. Morganas 1865 m. parengė antrą stambų mokslinį darbą, skirtą giminystės sistemų tyrimui. Ir šiandien knyga „Giminystės ir svainystės sistemos“ („Systems of Consanguinity and Affinity of the Human Family“) labai vertinama specialistų. Kaip jau minėta, šiame darbe autorius nustatė esant dvi giminystės sistemas: klasifikacinę ir aprašomąją. Pirmosios giminystės sistemos, būdingos iki-klasinei visuomenei, pakeitimą antrąją L. Morganas sieja su kokybiškai nauju visuomenės raidos etapu — privačios nuosavybės atsiradimu. Ši mintis vėliau išvystyta pagrindiniame mokslininko darbe.

L. Morganas buvo išstudijavęs Europos mokslininkų, tyrinėjusių iki-klasinę visuomenę, darbus ir pritarė O. Kontui, H. Spenserui, E. Tailorui bei kitiems, kad egzistuojančios beraštės gentys yra ankstesnių visuomenės evoliucijos pakopų liudininkės. L. Morganas buvo giliai įsitikinęs tokios evoliucijos dėsningumu ir aiškiausiai tai išdėstė „Senovės visuomenėje“.

1875 m. Detroite įvykusiame XXIV Amerikos mokslo pažangos asociacijos suvažiavime L. Morganas įsteigė nuolatinę antropologijos sekciją ir ėmėsi jai vadovauti, nes buvo plačiai pripažintas JAV antropologijos vadovas. Netrukus jis buvo išrinktas šešioliktuoju Nacionalinės mokslų akademijos nariu, o 1879 m. tapo anksčiau minėtos Amerikos mokslo pažangos asociacijos prezidentu.

L. Morganas nuolatos rūpinosi mokslo ir švietimo pažanga. Jis materialiai padėjo įsteigti koledžą Auroroje; Ročesteryje, kur pats gyveno, įsteigė mokslininkų klubą, žinomą toli už miesto ribų. Po mirties mokslininkas paliko Ročesterio universitetui savo biblioteką ir rankraščius, pinigų moterų koledžui įsteigti. Šis koledžas buvo pavadintas

L. Morgano vardu. Pagaliau ir komercinė veikla jam buvo priemonė moksliniams tyrinėjimams vykdyti. Indėnų gentis L. Morganas tyrinėjo savo lėšomis, savo lėšomis leido ir knygas. Kaip pažymi jo biografas K. Resekas, iš visų knygų, kurias išleido L. Morganas, išpirko tik „Irokėzų lygą“, ir autorius gavo 250 dolerių honorarą¹¹.

1870 m. L. Morganas išvyko į kelionę po Europą ir praleido joje 14 mėnesių. Per tą laiką jis gerai susipažino su Vakarų Europos šalių gyvenimu ir jų socialinėmis problemomis. Europa jam atrodė dar tebe gyvenanti feodalizmo epochoje, nes čia viešpataujanti aristokratija joja ant liaudies sprando. Neturtingieji, dar prieš gimdami, netenką visų teisių, o praturtėjusi buržuazija siekianti tapti privilegijuota klase. Ateisianti kada nors ir liaudies eilė tarti savo žodį, bet ši ateitis L. Morganui atrodė dar tolima. Paryžiuje L. Morganas apsilankė po Komunos pralaimėjimo. Paryžiaus Komuną jis vertino kaip pažangų socialinį reiškinį. Komunarus jis vadino kilniais patriotais. Žudynės Paryžiuje po Komunos pralaimėjimo, įrodančios tautos barbariškumą ir nieku nepateisinamą valdančiosios klasės žiaurumą¹². Savo šalį L. Morganas laikė daug pažangesne ir demokratiškesne, nematė joje vykstančios klasių kovos ir socialinės nelygybės, žodžiu, gerokai ją idealizavo.

Anglijoje L. Morganas susitiko su Č. Darvinu, kuris jį vadino pirmuoju Naujojo Pasaulio visuomenės mokslininku, su Britanijos antropologijos atstovais Dž. Maklenanu, Dž. Leboku, H. Meinu. Pastarieji, kaip ir E. Tailoras, nepripažino L. Morgano veikalų mokslinės vertės ir pradėjo prieš jį aršią polemiką, didėle dalimi nulėmusią vėlesnį anglų socialinės antropologijos požiūrį į jo teoriją. Tai pastebėjo ir L. Morgano amžininkas F. Engelsas. Tikėtis Britanijos antropologų palankumo L. Morganas negalėjo, nes jo teorija griovė pripažintą britų antropologijos autoritetą.

1877 m. išleistas pagrindinis L. Morgano darbas „Senovės visuomenė arba žmonijos pažangos linijų nuo laukinės būklės per barbarybę į civilizaciją tyrinėjimas“, kuriame autorius suformulavo visuomenės raidos dėsningumus, analizuodamas žmogaus minties raidą, materialinės gamybos vystymąsi ir jos poveikį socialinei organizacijai, privačios nuosavybės ir valstybės kilmei.

Knyga buvo labai palankiai įvertinta JAV mokslininkų ir periodinės spaudos. Anglų antropologai L. Morgano teoriją paskelbė jo fantazijos vaisiumi. K. Marksas ir F. Engelsas „Senovės visuomenės“ autoriui pripažino atradimo nuopelną, kuriant materialistinį visuomenės tyrimo metodą. Antrasis „Senovės visuomenės“ leidimas išėjo 1878 m., trečiasis —

¹¹ Resek C. Lewis Henry Morgan. American Scholar.—The university of Chicago Press, 1960, p. 106.

¹² Žr.: Resek C. Lewis Henry Morgan. American Scholar.—The university of Chicago Press, 1960, p. 122—123; Morgan L. H. Ancient Society Cambridge, (Mass.) 1964, p. XXXVII.

1907 m. ir paskutinis — 1964 m. Šį leidimą parengė žinomas JAV kultūrinės antropologijos atstovas L. Vaitas.

1881 m. paskelbtas paskutinis L. Morgano darbas „Amerikos čiabuvių namai ir namų gyvenimas“ („Houses and House Life of the American Aborigines“). Tais pačiais 1881 m., Ročesteryje L. Morganas mirė.

* * *

Nuoseklus monistinio visuomenės tyrimo metodo L. Morganas nesukūrė. „Senovės visuomenėje“ savotiškai susipina dvi — idealistinė ir materialistinė — evoliucijos teorijos linijos, kurias autorius jau atskiria darbo pradžioje. Viena iš jų remiama pradiniais institutais, pradinėmis idėjomis, minties užuomazgomis, o kita — materialine gamyba, išradimais ir atradimais. Ryšys tarp šių dviejų evoliucijos linijų lieka neaiškus. L. Morganas nors ir nelaiko pradinių minties užuomazgų plėtotės saviminiu procesu, tačiau jų santykiai su antrosios linijos reiškiniais lieka neaiškūs. Tačiau, antra vertus, autorius lyg ir pritariaš nuomonei, kad visuomenės institutai ir jų raida priklauso nuo žmogaus sąmonės evoliucijos. Aiškindamas giminės, šeimos, nuosavybės evoliuciją, L. Morganas ją sieja su valdymo idėjos, šeimos idėjos ir nuosavybės idėjos raida¹³. Šią išvadą tartum paremia kita autoriaus mintis, kad materialus pasaulis ir žmonija vystosi dieviškos apvaizdos padedami.

Kita L. Morgano evoliucijos teorijos dalis pagrįsta materialinės gamybos analize, tos gamybos reikšmės visuomenės raidai išaiškinimu. Autorius pabrėžęs, kad žmogus yra vienintelė būtybė, gaminanti maistą, kad ši gamyba jį išskyrusi iš gyvulių pasaulio ir sąlygojusi visą tolesnę visuomenės pažangą. „Todėl visai tikėtina,— sako jis,— kad didžiosios žmonijos pažangos epochos daugiau ar mažiau tiesiogiai sutapo su pragyvenimo šaltinių išplėtimu“¹⁴.

Žmonijos istorijai L. Morganas nustatė dvi pagrindines visuomenės organizacijos formas. Pirmąją jis pavadino socialine organizacija (societas). Ji rėmėsi asmeniniais santykiais, o jos pagrindas buvo giminė, iš kurios atsirado fratrija, gentis, genčių sąjunga, sudaranti tautą (populus). Antroji forma vadinama politine (civitas) ir remiasi teritorija bei privačia nuosavybe. Analizuodamas materialinės gamybos vystymąsi ir jos vaidmenį visuomenės organizacijai, L. Morganas įrodė, kad klasinės visuomenės atsiradimą sąlygojo privačios nuosavybės įsiviešpatavimas. Ši tyrimo linija atvedė autorių prie išvadų, kurias anksčiau, tyrinėdamas klasinę visuomenę, priėjo K. Marksas.

L. Morganas į visuomenės istoriją žiūrėjo kaip į dėsningą procesą. Jis rašė, kad žmonijos raida visur vyko beveik vienodai, kadangi analogiškais sąlygomis žmonių poreikiai iš esmės vienodi, o protinės veiklos apraiškos dėl rūšinio visų žmonijos rasių tapatumo irgi vienodos. Vi-

¹³ *Морган Л. Г. Древнее общество.*— Л., 1934, с. 3, 4, 7, 216, 315.

¹⁴ Ten pat, p. 14.

suomenės istorijoje jis skyrė tris pagrindinius periodus — laukinę būklę, turinčią tris pakopas, barbarybę — taip pat turinčią tris pakopas ir civilizaciją — senovės ir dabartinę. Nustatęs šiuos periodus, autorius ne kartą pažymi, kad negalima visoms visų kontinentų visuomenėms priskirti vienus ir tuos pačius materialinės bei dvasinės kultūros požymius, nes atskirų visuomenių raidoje yra netolygumų, nepalankių gamtinių ir socialinių sąlygų sukeltamų degradacijos reiškinių, pastebima kultūros difuzija ir kt.

Daugiausia dėmesio veikale skiriama giminės analizei. Giminės vietos ir vaidmens ikiklasinėje visuomenėje išaiškinimas yra vienas didžiausių L. Morgano nuopelnų. Jo meto mokslininkai nesuprato giminės organizacijos reikšmės visuomenės gyvenime. L. Morgano teorija sugriovė iki tol viešpatavusią teologinę ir patriarchalinę pažiūrą į visuomenę, įrodė, kad visuomenė evolucionuoja. Giminę L. Morganas laikė pagrindine ikiklasinės visuomenės ląstele ir apibrėžė ją kaip visumą kraujo giminaičių, kilusių iš vieno bendro protėvio, ir turinčių giminės vardą, taip pat susijusių kraujo ryšiais; giminė nustatoma pagal motinos arba pagal tėvo liniją¹⁵. Gimininei visuomenei būdinga bendruomeninė nuosavybės forma, jos narius sieja giminystės ryšiai, garantuojantys tarpusavio pagalbą ir saugumą, teisių lygybę. Pagrindiniai giminės principai — laisvė, lygybė, brolybė — buvo būdingi visai indėnų visuomenei. Autorius pažymi, kad indėnų giminės buvo toteminės, kildinusios save iš kokio nors gyvo ar negyvo gamtos objekto. Pradinei giminei pasidalijus, atsiradusi fratrija, kurios natūralus pagrindas buvęs ją sudarančių giminių kraujo giminystė¹⁶, nes, išaugus žmonių skaičiui, giminė suskyla į dvi gimines, tos, savo ruožtu, vėl pasidalija, o po kurio laiko susijungia į dvi ar daugiau fratrijų. Fratrijos sudaro gentį, o gentis vėl skyla į kelias gentis, sudarančias konfederaciją.

L. Morganas buvo įsitikinęs, kad abiejuose Amerikos kontinentuose iki europiečių atėjimo dar nebuvo susiformavusi klasinė visuomenė. Acetekų visuomenė visais esminiais požymiais sutapusi su irokėzų konfederacija ir buvo pasiekusi tik vidurinę barbarybės pakopą, kadangi nežinojusi geležies, pinigų ir kitų aukštesnei pakopai būdingų požymių. Vėlesnieji tyrinėtojai įrodė, kad L. Morganas buvo neteisus. Tiesa, jis išskyrė karinę demokratiją kaip savitą tos giminės organizacijos formą, skirtingą nuo politinės visuomenės, tačiau giliau neatskleidė jos specifikos. Šio pereinamojo etapo savitumus vėliau išryškino kiti tyrinėtojai.

L. Morganas įrodė, kad giminių suirimas ir miesto tipo bendruomenių suklestėjimas yra pakankamai tiksli riba, skirianti barbarus nuo civiliziuoto pasaulio, senovės visuomenė — nuo dabartinės¹⁷.

¹⁵ Ten pat, p. 38.

¹⁶ Ten pat, p. 54.

¹⁷ Ten pat, p. 88.

Socialinę visuomenės organizaciją L. Morganas susieja su nuosavybės raida, parodo, kad ši raida atveda į socialinę nelygybę, aristokratizmo principo įsigalėjimą ir su juo susijusią privataus turto paveldėjimo teisę¹⁸. Drauge su šia teise gimininė priklausomybė buvo pakeista teritorine priklausomybe. Remdamasis graikų ir romėnų istorija, mokslininkas parodė, kad neribotos individualios nuosavybės **idėja** galutinai įsiviešpatavo civilizacijos periode. Iškilusi aristokratija grubiai pažeidė ankstesnės visuomenės demokratinius principus, užgrobė valdžią, nušalinusi liaudį nuo visuomenės reikalų tvarkymo. Privatinė nuosavybė pagimdė despotizmą, cezarizmą, monarchiją, privilegijuotas klases ir, pagaliau, atstovaujамąją demokratiją. Nuosavybės kaupimas tapo svarbiausiu civilizuočių nacių tikslu.

Taigi nuosavybės santykius, nors ir kildindamas juos iš nuosavybės **idėjos**, L. Morganas laikė pagrindu, nuo kurio priklauso visi kiti visuomenės santykiai. „Privačios nuosavybės idėja,— rašė L. Morganas,— iš pradžių žmogaus prote silpnai vystėsi, bet galų gale tapo vyraujančia aistra. Vyriausybė ir įstatymai pirmiausia atsirado jai sukurti, saugoti ir panaudoti. Ji įvedė vergiją kaip turto kūrimo priemonę ir po kelių tūkstantmečių patyrimo pati sukėlė vergijos panaikinimą, kai buvo pastebėta, kad laisvas darbininkas yra geresnė mašina turtui gaminti“¹⁹.

Nuosavybės idėjos vystymasis nėra savaiminis procesas, nes pasirodo, kad nuosavybės santykių kaita susijusi su „pragyvenimo priemonių“ įsigijimo būdu, su „išradimų ir atradimų“ vystymusi. Taigi, nors ir ne nuosekliai, bet iš esmės materialistiškai, L. Morganas aiškino visuomenės raidą, ir jo koncepcija buvo artima K. Markso ir F. Engelso koncepcijai. Lygindami šias koncepcijas, aiškiai pastebime esminį skirtumą tarp jų. K. Marksas akcentuoja, kad „...teisiniai santykiai, kaip ir valstybių formos, negali būti suprasti nei patys iš savęs, nei iš vadinamojo žmogaus dvasios visuotinio vystymosi, kad, priešingai, jų šaknys slypi tose materialinėse gyvenimo sąlygose...“²⁰, t.y. gamybiniuose santykiuose, atitinkančiuose tam tikrą materialinių gamybinių jėgų išsivystymo pakopą. Jis įrodė, kad socialinio, politinio ir dvasinio gyvenimo procesus galų gale sąlygoja materialinio gyvenimo gamybos būdas, o todėl: ne žmonių sąmonė nulemia jų būtį, bet, atvirkščiai, jų visuomeninė būtis nulemia jų sąmonę²¹. Gamybinių jėgų išsivystymas veda į vis didesnę visuomeninę darbo pasidalijimą, verčia keisti visuomenės gamybinius santykius, taigi ir nuosavybės santykius, kuriems esant iki tol vyko gamyba. F. Engelsas klasinės visuomenės atsiradimą siejo su visuomeniniu darbo pasidalijimu, padidinusiu darbo našumą ir išplėtusiu gamybos sritį²².

¹⁸ Ten pat, p. 150.

¹⁹ Ten pat, p. 303—304.

²⁰ Marksas K. Dėl politinės ekonomijos kritikos. Pratarė.— Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai dviem tomis, V., 1949, t. I, p. 303.

²¹ Ten pat, p. 304.

²² Engelsas F. Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė.— Ten pat, V., 1950, t. 2, p. 279, 281, 286.

L. Morganas neatskleidė tikrosios gamybinių jėgų ir gamybinių santykių esmės, suprasdamas juos tik kaip žmonių santykius su daiktais, taigi neišaiškino jų, kaip socialinių santykių prigimties. Socialinių klasių objektyvus interesų priešiškas, jų tarpusavio kova, kaip antagonistinių visuomenių vystymosi sąlyga, kylanti iš gamybinių jėgų ir gamybinių santykių neatitikimo, valstybės kilmės ir jos esmės išaiškinimas yra marksizmo klasikų nuopelnas. Šie klausimai analizuojami F. Engelso darbe „Šeimos, privatinės nuosavybės ir valstybės kilmė“, parašytame, įvertinant L. Morgano atliktus tyrinėjimus.

Į klasinę visuomenę L. Morganas žiūrėjo kaip į istorinį visuomenės raidos etapą, kuris bus pakeistas neklasine, demokratine visuomene. „Laiškas, praėjęs nuo civilizacijos pradžios,— rašė jis,— yra tik ankstesnio žmonijos gyvenimo, kaip ir ateities amžių atkarpa. Jei istorinės veiklos vienintelis tikslas pasirodo esąs turtas, tai galutinis jos rezultatas turi būti visuomenės pražūtis, nes tokia veikla slepia savyje savo sunaikinimo elementus. Demokratinis valdymas, brolybė visuomenės santykiuose, teisių lygybė, visuotinis švietimas apibūdins sekančią visuomenės santvarką, kurios nenukrypstamai siekia patyrimas, protas ir mokslas. Ji bus senovės giminių laisvės, lygybės ir brolybės atgimimas, tik aukštesne forma“²³. Šios išvados L. Morganas priėjo, vadovaudamasis istorine intuicija. K. Marksas neklasines visuomenės susiformavimo pagrindus atrado buržuazinės visuomenės gelmėse besivystančiose gamybinėse jėgose, kurios sukuria prielaidas klasiniams antagonizmams išspręsti.

Analizuodami L. Morgano teorinį palikimą, turime prisiminti, kad nuo „Senovės visuomenės“ paskelbimo iki šių laikų sukaupta gausi ikiklasinės visuomenės tyrinėjimo medžiaga, kuria remiantis galima kritiškai vertinti ne vieną tyrinėtojo teiginį ir atsisakyti kai kurių jo hipotezių. Tą patį pastebėjo ir F. Engelsas, kuris iš esmės priėmė L. Morgano pateiktą giminės bei šeimos raidos teoriją, atsižvelgdamas į to meto mokslo lygį.

Dabartinė giminės ir šeimos raidos teorija yra iš esmės pasikeitusi. Be to pasikeitė ir ikiklasinės visuomenės periodizacija. Šiuolaikinis mokslas įrodė, kad žmogus ugnį įsisavino daug anksčiau, negu galvojo L. Morganas; žuvis pradėta naudoti maistui vėliau. Klasinė visuomenė atsirado ne „geležies amžiuje“, o vario ir bronzos epochoje. Žymiai pasikeitusi ir atskirų genčių bei tautų klasifikacija. Tačiau L. Morgano nustatytas perėjimas iš laukinės būklės į barbarybę, siejamas su gyvulininkystės ir žemdirbystės atsiradimu, šiuo metu visuotinai pripažintas kaip revoliucinis perversmas visuomenės raidoje. Tas perversmas vadinamas **neolito agrokultūrine** revoliucija²⁴.

Nustatydamas visuomenės raidos periodus, L. Morganas išskyrė kai kuriuos materialinės gamybos pasiekimus, kurie pasirodė nepakankami

²³ *Морган Л. Г. Древнее общество*, с. 329.

²⁴ Žr.: *Childe V. G. Social Evolution*.— London, 1951; *Herskovits M. S. Cultural Anthropology*.— New York, 1955; *Cole S. The Neolithic Revolution*.— London, 1970, ir kt.

visuomenės raidos periodizacijai (puodų žiedimas ar geležies naudojimas nėra pakankamas pagrindas priskirti visuomenę konkrečiam ikiklasinės visuomenės periodui ar civilizacijai). Naujas etapas prasideda visuomenės raidoje ne dėl atskiro materialinės gamybos pasiekimo: jį sąlygoja ištisas tokių pasiekimų kompleksas, atsiradęs gamybinių jėgų vystymosi nulemtu visuomeninio darbo pasidalijimo.

Šiuolaikinis mokslas pripažįsta L. Morgano nustatytas ikigimines ir gimines visuomenės stadijas, tačiau giminės kilmės ir šeimos raidos klausimai šiandien kitaip aiškinami. Plačiau apie giminę bendruomenę ankstyvuojų jos raidos laikotarpiu jau yra rašyta anksčiau²⁵, todėl čia tik primenama, kad pirmoji žmonių bendrumo forma, kurioje vyrauja socialiniai, o ne biologiniai santykiai, yra giminė bendruomenė — *Homo sapiens* visuomenė. Visas ankstesnis ikigiminis laikotarpis sutampa su besiformuojančia visuomene, apimančia pitekanthropo ir į jį panašių būtybių bei neandertaliečio egzistavimo epochą. Taigi besiformuojančių ir susiformavusių žmonių stadijos sutampa su kokybiškai skirtingomis pirmykštės kaimenės ir giminės bendruomenės stadijomis.

L. Morganas paneigė iki jo viešpatavusią patriarchalinę šeimos teoriją ir, remdamasis etnografinė medžiaga, nustatė, kad šiuolaikinė šeimos forma yra ilgo visuomenės vystymosi rezultatas. Jis pateikė tokią evoliucijos schemą: promiskuitetas — kraujo giminystės šeima — punalua šeima — patriarchalinė šeima (visuotinai nepaplitusi) — monogaminė šeima.

Promiskuiteto epocha šiandien priskiriama tik besiformuojančių žmonių kaimenei, nepalikant jokių tarpinių etapų tarp jos ir giminės bendruomenės. L. Morgano išvados apie ankstyvasias visuomenės organizacijos formas — ordą, turinčią nereguliuojamus lytinius santykius, kraujo giminystės šeimą, punalua šeimą — pasirodė tik hipotezės, kurių nepatvirtino vėlesnieji moksliniai tyrinėjimai. Visuotinai šiandien pripažįstama tik porinė ir monogaminė šeima. Pirmoji santuokos forma sutampanti su egzogamijos ir giminės bendruomenės atsiradimu. L. Morgano teiginys, kad ordoje viešpatavusį promiskuitetą pakeitusi kraujo giminystės šeima, draudžianti santykius ir santuoką tik tarp tėvų ir vaikų, nėra teisingas. Teiginį, kad punalua šeima išsivysčiusi iš grupinės brolių ir seserų santuokos, L. Morganas grindė iš Havajų salų gauta informacija; ten giminė visuomenės organizacija iš tikrųjų jau buvo suriši, egzistavo klasinė visuomenė. XX a. tyrinėtojai (V. Riversas ir kiti) nustatė, kad Havajuose aptikta punalua šeima priklauso daug vėlesnei stadijai ir yra savita patriarchalinės šeimos atmaina. Todėl nebeliko pagrindo hipotezei, kad egzistavo kraujo giminystės šeima, iš kurios per punalua šeimą atsirado giminė ir giminė egzogamija.

²⁵ Gendrolis E. Giminė pirmykštėje visuomenėje.— Problemos, 1973, Nr. 2(12), p. 99—109.

Siuolaikinis mokslas aiškina, kad giminė atsirado, suskilus pirmykštei kaimenei į du egzogامينius kolektyvus, sudarančius dvinarę gimininę organizaciją. V. Riversas pirmasis įrodė, kad dvinarę gimininę organizaciją atsirado iš dviejų savarankiškų, svetimų kolektyvų susijungimo santuokos santykiams. Jis taip pat įrodė, kad giminystės sistemos pirmiausia reiškia ne biologinius, o socialinius santykius. Pirmykštę kaimenę pakeitusi gimininė bendruomenė turėjo dvinarę organizaciją, iš kurios atsirado fratrijos su joms būdinga egzogamija. Taigi gimininės bendruomenės atsiradimas sutampa su dvinarinės organizacijos pradžia.

Pirmoji santuokos forma galėjo būti dvinariška gimininė grupinė santuoka, jungianti du atskirus žmonių kolektyvus. Tai reiškia, kad kiekvieno kolektyvo vyras galėjo ieškoti žmonos tik kito kolektyvo moterų tarpe, o moteris galėjo tuoktis tik su kito kolektyvo vyru. Ši grupinė santuokos forma nereiškė nei visuotinės poligamijos, nei poliandrijos, kaip gali atrodyti žmogui, žinančiam tik individualią santuoką, būdingą mūsų visuomenei, nors poligamijos ir poliandrijos reiškiniai žinomi ir vėlesniuose visuomenės istorijos etapuose. To nesuprato ir L. Morganas. Grupinė santuoka reiškė, kad kiekvieno kolektyvo nariai žmonas ir vyrus turėjo rinktis iš kito kolektyvo, o pasirinkimas buvo apribotas tik tam tikra žmonių grupe. Todėl pradinę grupinę santuoką reikia suprasti kaip dviejų gimininių bendruomenių sąjungą, davusią galimybę ir įpareigojusią tuoktis už bendruomenės ribų. Ši santuokos forma neneigia santuokinių porų buvimo, bet ir numato jas.

Tarybinėje ir užsienio literatūroje vis plačiau įsigali teiginys, kad individuali santuoka ir šeima būdinga visai žmonijos istorijai, kad pagrindinis ikiklasinės visuomenės ekonominis vienetas, jos ląstelė buvo ne giminė, o atitinkamo istorinio tipo bendruomenė. Kai kurie tarybiniai archeologai teigia, kad jau aukštutiniame paleolite atsiradusi individuali santuoka ir maža šeima, todėl ir turinti būti atmesta ir grupinė-dvinarė gimininė santuoka. Grupinės santuokos neturėjo ir L. Morgano tyrinėti irokėzai. Jų santuoka buvo porinė, nors jie ir išlaikė grupinės santuokos giminystės sistemą. Ši klasifikacinė giminystės sistema išreiškia santykius tarp santuokinių grupių, o ne tiesiogiai tarp individų. Ji nenurodo giminystės linijų, būdingų aprašomajai sistemai. Klasifikaciniais giminystės terminais išreiškiami grupiniai giminystės santykiai, o aprašomoji giminystės sistema išreiškia ryšius tarp individų ir yra linijinė.

Šiandien diskutuojamas klausimas dėl visuotinio pradinio motinos giminės viešpatavimo ir jos vėlesnio vartimo tėvine. Etnografinė medžiaga įrodė, kad klasinė visuomenė gali formuotis ir suirstant motinos giminei. Taigi ikiklasinės visuomenės periodizacija, pagrįsta vien filiacijos formų kaita, pasirodė esanti nepakankama. Vyksta diskusijos ir dėl giminės funkcijų ikiklasinėje visuomenėje. Vieni tyrinėtojai, kaip ir L. Morganas, giminei priskiria visas ekonomines funkcijas, kiti ekonomine visuomenės ląstele pripažįsta atitinkamo istorinio tipo bendruomenę.

Panašią mintį yra pareiškęs ir F. Engelsas, nors specialiai niekur to neakcentavo.

Šių diskutuojamų klausimų sprendimą sąlygos ir tai, kokios korektyvos bus ateityje padarytos L. Morgano ir F. Engelso pateiktoje ikiklasinės visuomenės periodizacijoje²⁶.

Bet ir šiuo metu yra aišku, kad išliekamąją vertę turi L. Morgano atrasta ikiklasinės visuomenės materialistinė interpretacija, giminės vaidmens toje visuomenėje išaiškinimas, klasifikacinės ir aprašomosios giminystės sistemų atradimas. L. Morganas siekė išaiškinti **bendruosius** visuomenės evoliucijos dėsningumus ir, jei kai kur suklydo, tai patikslinti jį yra vėlesnių tyrinėtojų pareiga. Tokia mokslo raida. Per šimtmetį, praėjusį nuo „Senovės visuomenės“ pasirodymo, susikaupė daug medžiagos, kurios L. Morganas neturėjo ir į kurią negalėjo atsižvelgti. Tačiau ir su esminėmis pataisomis jo teorija neprarado savo mokslinės vertės. Todėl L. Morganas šiandien pagrįstai laikomas mokslinio ikiklasinės visuomenės tyrinėjimo pradininku.

---

²⁶ Šie klausimai plačiai aptarti rinkinyje «Проблемы истории докапиталистических обществ», кн. I.— М., 1968. F. Engelso darbai apie ikiklasinę visuomenę analizuojami knygoje: «Энгельс — теоретик». — М., 1970; «Развитие Ф. Энгельсом проблем философии и современность». — М., 1975.